

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE ȘI CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE
UNIVERSITATEA „PETRU MAIOR”, TÎRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE**

**TEZĂ DE DOCTORAT
-rezumat-**

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. univ. dr. IULIAN BOLDEA**

**DOCTORAND:
ANTONINA SILVIA FRANDEȘ (ANDONE)**

**TÎRGU-MUREȘ
2016**

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE ȘI CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE
UNIVERSITATEA „PETRU MAIOR”, TÎRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE**

**CALENDARELE RELIGIOASE DIN TRANSILVANIA
ÎN PERIOADA INTERBELICĂ**

-rezumat-

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. IULIAN BOLDEA

DOCTORAND:

ANTONINA SILVIA FRANDEȘ (ANDONE)

TÎRGU-MUREȘ

2016

CUPRINS

ARGUMENT	4
I.TIPOLOGIA PUBLICAȚIEI DE TIP CALENDAR	8
1.1. Context cultural-ideologic.....	8
1.2. Cartea pentru popor.....	10
1.3. Primele calendare românești.....	11
1.4 Rost și implicare în culturalizarea maselor.....	15
1.5. Repere tematice și de conținut.....	20
1.5.1.Teme moral-religioase.....	22
1.5.2.Teme sociale.....	33
1.5.3.Teme culturale.....	47
1.5.4.Teme naționale.....	58
1.5.5.Teme economice.....	60
II.PRINCIPALELE CENTRE TIPOGRAFICE ALE CALENDARELOR RELIGIOASE	63
2.1. Tipografia Arhidiecezană Sibiu.....	63
2.1.1. Începuturile în spirit șagunian.....	63
2.1.2. Tradiție și înnoire.....	66
2.2. Tipografia Seminarului Teologic Blaj.....	71
2.2.1. De la tiparnița din Sebeș, la tipografia modernă din Blaj.....	71
2.2.2. Calendarul dela Blaj – emblemă a Tipografiei.....	73
2.3. Tipografia Eparhiei Ortodoxe a Clujului.....	78
2.3.1. <i>Meșterul Manole</i> și Tipografia.....	78
2.3.2. În laboratorul calendarului clujean.....	80
2.4. Tipografia Diecezană Arad.....	87
2.4.1. Altă tipografie în stil șagunian.....	87
2.4.2. Calendarul în oficiosul arădean.....	88
2.5. Tipografia Vieța creștină.....	91
2.5.1. Pasiune și zel creștin.....	92
2.5.2. Până la ultima suflare.....	94
2.6. Tipografia Eparhială a Caransebeșului.....	98
2.6.1. Amprenta lui Șaguna.....	98
2.6.2. Calendarul Românului.....	98
2.7. Tipografia Eparhială a Oradiei.....	101
III.CALENDARELE RELIGIOASE ȘI MENTALUL COLECTIV	103

3.1. Mentalitatea satului interbelic	103
3.2. Literatura de popularizare cu tematică religioasă	107
3.2.1. Lirica religioasă.....	108
3.2.2. Povestiri moralizatoare.....	138
3.2.3. Legende religioase.....	149
3.3. Culegeri de folclor.....	152
3.4. Conținuturi paremiologice și anecdotice	163
IV.CONSTRUCȚIA IDENTITARĂ - SCOP AL CALENDARELOR RELIGIOASE	168
4.1. Identitate, națiune, creștinism.....	168
4.2. Misiune și apologie națională în calendarele religioase.....	170
4.2.1. În calendarele ortodoxe	171
4.2.2. În calendarele greco-catolice	175
4.3. Discursul identitar confesional	178
4.3.1. În calendarele ortodoxe	178
4.3.2. În calendarele greco-catolice	182
V.ECOURILE TIPĂRITURILOR RELIGIOASE ÎN SPAȚIUL MUREȘEAN.....	187
5.1. Viața culturală a satelor din județul Mureș	187
5.1.1. Școala satelor mureșene în perioada interbelică	187
5.1.2. Bibliotecile și asociațiile culturale.....	190
5.2. Presa cu substrat religios prezentă în spațiul mureșean	193
5.3.Circulația calendarelor în județul Mureș și impactul lor asupra cititorilor.....	195
CONCLUZII	206
BIBLIOGRAFIE	211
ANEXE	225

CALENDARELE RELIGIOASE DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

-rezumat-

Calendarele, publicații cu un conținut eclectic (incluzând și articole religioase), au îmbrăcat haină românească din secolul al XVIII-lea, datorită implicării Bisericii prin reprezentanții săi, în producerea, editarea și difuzarea acestui tip de publicații. Fiind considerate deschizătoare de drum ale presei religioase românești, ele au devenit treptat anexe ale unor foi religioase pentru popor în perioada interbelică. Contribuția calendarelor la culturalizarea maselor, precum și la formarea identitară a românilor din Transilvania, le recomandă ca obiect valoros pentru cercetare chiar și după aproape șapte decenii de la încetarea apariției lor în formatul consacrat.

Argumentul principal, care a generat realizarea lucrării de față, a fost intenția de a reconstitui istoria publicațiilor religioase de tip calendar, tipărite de Bisericile ortodoxă și greco-catolică din Transilvania, în perioada interbelică (cu extindere până în 1948, când s-a încheiat un ciclu de istorie, Biserica greco-catolică fiind desființată, iar cea ortodoxă aservită puterii comuniste).

Alegerea temei a avut la bază afinitățile autoarei pentru presa religioasă transilvană, valorificate în parte și în realizarea lucrării de disertație - *Asociații, cluburi feministe din Transilvania în perioada interbelică*. Motivația a fost cu atât mai mare, cu cât pe plan național, cercetările mai recente în această direcție se rezumă la inventarierea calendarelor și la o succintă trecere în revistă a principalelor rubrici (de exemplu: Elena Dunăreanu, *Calendare românești sibiene* sau Marian Petcu, *Istoria jurnalismului din România în date*). Majoritatea demersurilor mai aprofundate au avut în vedere, însă, perioada anterioară epocii interbelice. Despre importanța calendarelor în viața românilor transilvăneni regăsim informații în câteva articole dar, în ceea ce privește literatura promovată prin intermediul lor, nu am găsit un studiu unitar.

În ideea atingerii scopului lucrării, și anume, de a oferi o perspectivă integratoare asupra calendarelor din Transilvania interbelică, ca promotoare ale literaturii religioase de

popularizare, am întreprins o campanie de recuperare a calendarelor care au supraviețuit în județ, în condițiile în care majoritatea exemplarelor au fost confiscate, în timpul regimului comunist, de la bibliotecile parohiale, și distruse.

De un sprijin real ne-au fost colecțiile private ale unor iubitori de cărți și gazete din perioada interbelică, reușind astfel să reconstituim, măcar în parte, circulația calendarelor în arealul mureșean.

Risipirea documentelor Bisericii greco-catolice (sau distrugerea lor), ne-au îngreunat mult documentarea referitoare la centrele tipografice ale acestui cult. Ne referim aici în mod special la *Tipografia Ordinului Sfântul Vasile* de la Mănăstirea Bixad, județul Satu Mare, care a constituit un focar de cultură teologică în epocă. În prezent mănăstirea nu deține documente referitoare la centrul tipografic, iar revista teologică a călugărilor basilieni, *Cuvântul adevărului*, nu conține informații cu privire la calendare.

În lipsa unor documente, gazetele oficiale ale eparhiilor ne-au furnizat date importante despre calendarele religioase, de multe ori, același comitet redacțional aducându-și contribuția la realizarea ambelor tipuri de publicații.

Din punct de vedere al producției, studiul se raportează teritorial la zona Transilvaniei, pe câtă vreme circulația calendarelor este urmărită cu precădere în limitele actuale ale județului Mureș. Însă, având în vedere că periodicele religioase anuale erau produse ale eparhiilor, se impune, comparativ cu perioada interbelică, o configurare a spațiului mureșean, ținând seama de unitățile administrative bisericesti. Drept urmare am luat în considerare doar protopopiatele mureșene existente în prezent și care aveau următoarea arondare: protopopiatele ortodoxe Reghin, Tg. Mureș și Luduș aparțineau Eparhiei Ortodoxe Cluj, iar protopopiatele ortodoxe Sighișoara și Târnăveni, Arhiepiscopiei Ortodoxe de la Sibiu. În ceea ce privește partea greco-catolică, fostele districte Diciosânmărtin (în prezent Târnăveni), Luduș, Râciu, Reghin, Tg. Mureș, Teaca (parțial) corespund arealului geografic de azi al județului, și aparțineau Vicariatului greco-catolic de Alba Iulia și Făgăraș.

Structura lucrării a reclamat o metodologie complexă, implicând instrumente de investigație specifice studiilor literare (metoda hermeneutică), teologiei (metoda cercetării documentelor, analogia) și istoriei (metoda comparativă, tipologică). S-au avut în vedere elementele constitutive de formă (principalele rubrici, limbajul publicistic, speciile literare) și conținut (tematică, mentalități, identitate națională și confesională) pentru a stabili trăsăturile esențiale ale calendarelor.

În primul capitol al lucrării, intitulat *Tipologia publicației de tip calendar*, au fost identificate elementele care au contribuit la realizarea și promovarea în perioada interbelică a calendarelor bisericești, ca instrumente de răspândire a literaturii religioase de popularizare.

Cercetarea s-a axat pe identificarea principalelor domenii care au fost promovate, punctând prin exemple elocvente tematicile cele mai importante și conexiunile dintre ele.

În societatea românească interbelică, manifestările culturale s-au derulat la toate nivelurile, începând de la cel mai înalt for cultural, Academia Română, până la căminele culturale din sate.

Presă religioasă, beneficiind de circumstanțe favorabile, ia avânt sub toate aspectele. Pe lângă revistele și ziarele existente, o multitudine de alte publicații își fac acum debutul în câmpul vast al spiritualității românești. Fiecare instituție bisericească își propagă învățăturile prin intermediul unei foi de informare religioasă: *Telegraful Român*, *Revista teologică* (Sibiu), *Biserica Ortodoxă Română* (București), *Legea românească* (Oradea), *Biserica și școala* (Arad), *Foaia diecezană* (Caransebeș), *Renașterea* (Cluj), *Unirea*, *Cultura creștină* (Blaj), *Candela Hușilor* (Huși), *Biserica băcăneană* (Timișoara) ș.a. Lista se poate completa cu ziare și reviste tipărite pe cont propriu de asociațiile preoțești, de monahi sau diferiți oameni de cultură. Avem exemplul revistei *Viața ilustrată*, fondată de profesorul de teologie ortodoxă Nicolae Colan, sau cel al *Vieții creștine*, înființată de preotul unit Vasile Chindriș.

Producțiile editoriale bisericești au avut în vedere și masele de cititori rurali. Spre exemplu vechea gazetă *Unirea*, oficiosul Mitropoliei din Blaj, a scos în perioada 1919-1948, o foaie poporală intitulată *Unirea poporului*, cu largă circulație în satele ardelen. În mod similar, între anii 1922 – 1956, apărea la Sibiu foaia săptămânală ortodoxă pentru popor *Lumina satelor*, o gazetă de o frumoasă ținută religioasă și morală adresată lumii satelor. Într-un anunț¹, care marca împlinirea a opt ani de la înființarea foi *Lumina satelor*, se menționează tirajul la care se ajunsese în 1930 - 18.000 de exemplare. Episcopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului scotea, la rândul său, în 1948, un pandant bilunar al ziarului *Renașterea*, cu subtitlul *Adaos pentru popor la foaia oficială a Episcopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului*.

Rațiunea, care a stat la baza acestor publicații, va constitui și sursa primordială a literaturii de popularizare, prezentă în calendarele-almanah.

Ca formă palpabilă, în casele sătești, intra „cartea pentru popor”, ca o colecție de texte de popularizare. În esență vorbim de o carte adresată populației rurale cu nivel de pregătire

¹ *Citiți și răspândiți „Lumina satelor”, în Calendarul foi „Lumina satelor” pe anul dela Domnul 1930, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, coperta 1.*

modest. În cuprinsul ei se intersectează o multitudine de informații, aparținând unor domenii diferite, însă toate căutând tonul just al difuzării unei culturi populare.

Ținta finală a cărților pentru popor era de a culturaliza masele, sau în unele cazuri, chiar de a le alfabetiza, în condițiile în care erau singurele cărți din casă. În acest demers, din dorința de a ajunge cât mai lesne la sufletul țăranului, s-a optat pentru o formă de hibridizare al cărei rezultat a fost scrierea specială a unor texte cu scop vădit educativ sau moralizator. Un exemplu concludent ar fi conștientizarea populației cu privire la urmările nefaste ale consumului de alcool, prin intermediul unor bucăți literare specifice (legende, povestiri, poezii, anecdote). Aici, literatura de popularizare a științei se împletește cu educația antialcoolică și cu genuri literare necomplicate, cu mesaj clar, agreate de mentalitatea populară ca fiind inspirate din înțelepciunea bătrânilor. Elementele de noutate, îmbrăcate în veșmânt familiar, erau mai degrabă acceptate de țăranii, uneori, recalcitranți la nou.

Printre producțiile literare, anume scrise pentru popularizare, cartea pentru popor mai strecura și texte aparținând scriitorilor români consacrați sau traduceri, dar toate se supuneau aceluiași rigori de selecție – prelevanța importanței mesajului asupra formei artistice, și orientarea către compoziții care au la bază limba și creația populară.

Principalele vehicule de popularizare a literaturii s-au dovedit în timp a fi unele colecții de carte pentru popor (cele incluse în *Biblioteca populară* a Astrei, de exemplu, cele apărute în biblioteca *Cărțile bunului creștin*, inițiată de păr. prof. Iuliu Maior din Blaj, sau în biblioteca *Veniți de luați lumină* a Episcopiei Ortodoxe Cluj), ori publicațiile de tipul calendarelor și almanahurilor.

Calendarele înglobau informații de larg interes, începând de la partea calendaristică, date administrative, sfaturi gospodărești, lista târgurilor, reclame, până la literatură religioasă, de factură populară și parte amuzantă. S-a conturat astfel tipologia publicației în contextul publicistic românesc, făcându-se și o scurtă incursiune în istoria calendarelor românești, a căror origine este tot în spațiul transilvan.

Rostul calendarului religios, asumarea făcerii și răspândirii sale în spațiul românesc ca o amplă muncă de apostolat, scopul său de a educa masele rurale, sunt sintetizate într-un cuvânt de rămas bun către cititori, apărut în ultima ediție a *Cărindariului Românesc* cu caractere chirilice din 1911: „119 ani de-a rândul v'am arătat crugul vremilor, v-am adus povești și poezii de petrecere, sfaturi și îndemnuri în treburi economice. Mulți dintre voi iubiți cetitori, cu nerăbdare ați așteptat în fiecare an sosirea mea în casele voastre, ca să vă mai țin de urât în

lungile seri de iarnă și să vă arăt zilele anului cu umblarea vremii, schimbarea lunii, târgurile și câte alte lucruri, de care omul are trebuință de nenumărate ori în cursul unui an de zile.”²

Dincolo de popularitatea de care s-au bucurat, și de ampla arie de răspândire a calendarelor, apar alte întrebări cu privire la motivele care i-au determinat pe oamenii de cultură să promoveze atât de mult calendarele, și altele, referitoare la „ingredientele” folosite pentru a realiza un conținut moral, atractiv, util și instructiv, în același timp.

În primul rând, epoca a dictat cursul ce trebuia urmat. Realizarea Unirii ar fi trebuit să producă o emulație de ordin moral, cultural, social prin care să se dezvăluie forța sufletului etnic românesc, sau cel puțin, așa ar fi așteptat intelectualii preocupați de soarta poporului. Războiul a generat, însă, schimbarea psihologiei umane, oamenii devenind ahtiați după parvenire, prin orice mijloace. De aici a izvorât nevoia de a lua atitudine față de materialism și modernism, care puneau în pericol elementele definitorii ale identității naționale. Însăși Biserica s-a înrolat în această luptă împotriva schimbărilor radicale, baricadându-se, împreună cu alte societăți culturale de tipul Astrei, în spatele unui conservatorism, tradus ca „preocupare altruistă pentru ca poporul în masa lui să aibă acces la cultură, la valori spirituale”³ și, implicit, la o viață mai bună. Altfel spus, Biserica și Astra și-au unit forțele, spre a trezi publicul majoritar rural, spre a-i conștientiza pe cei mulți și abia știutori de carte că, doar prin cultivarea sufletelor și minților, se poate ajunge la un real progres al nației.⁴

Aria de influență s-a extins și asupra conținutului lecturii. În percepția lor, potențialii cititori erau dezorientați în această privință, și ca atare, nu-și puteau selecta singuri lecturile. Drept urmare, au apărut promotori ai ghidării lecturii. Horia Petra-Petrescu, secretar literar al Astrei, dar și redactor al calendarelor Astrei (*Amicul poporului* - 1924-1933, *Calendarul săteanului*, 1924-1933, *Calendarul Astra*, 1925-1928, 1930-1936, *Calendarul Daciei Traiane*)⁵ a fost, poate, cel mai activ în acest sens. Citind în spitale multor țărani răniți în primul război mondial, el a putut schița un spectru al preferințelor lor literare, și, concomitent, a realizat care este adevăratul nivel cultural al țaranului român. Într-o societate în care războiul a răsturnat scara valorilor morale, iar ofertele editoriale erau de o calitate îndoielnică, astfel de întreprinderi erau oportune și foarte benefice pentru țărani.

Calendarele religioase interbelice însumau o varietate de materiale: de la texte biblice, articole cu caracter moralizator, aspecte din viața bisericească, cronici ale anului precedent, la

² *Vezi* Elena Dunăreanu, *Calendarele românești sibiene* (1793-1970), Sibiu, 1970, pp. 268-269.

³ Valer Moga, *op.cit.*, p.192.

⁴ *Discursul d-lui Ștefan Roșianu, președintele Despărțământului central - jud. Târnava Mică, Blaj, 1929*, în *Transilvania*, 60, oct-noi. 1929, nr. 10-11, pp. 866, 892.

⁵ http://www.crispedia.ro/Horia_Petra-Petrescu, accesat în data de 26.10.2015, ora 11,11.

îndrumări către agricultori, sfaturi medicale, viața unor oameni importanți decedați în cursul anului precedent sau evenimente de seamă din lume. Alte subiecte predilecte erau descrierea unor biserici și mănăstiri – monumente istorice, istorisiri, anecdote, poezii populare, ghicitori etc.

O parte însemnată din conținutul *Calendarelor* era reunită sub titulatura de *Parte literară*. Împărțirea s-a impus, din dorința de a face o delimitare clară între datele de ordin administrativ-informativ și conținuturile dedicate pentru „învățătură și petrecere”. Sintagma a fost preluată din titlul publicației lui Mihail Kogălniceanu *Almanah de învățătură și petrecere*, aflat în circulație la mijlocul secolului al XIX-lea.⁶

De la începutul secolului al XX-lea, ultimele pagini ale *Calendarelor* erau rezervate numeroaselor anunțuri comerciale. Tot aici se găseau adresele marilor firme din Transilvania, producătoare de articole de larg consum, prin care, practic, erau ajutați tot țăranii, meseriașii și mica burghezie românească.

În vederea stimulării activității economice românești, *Calendarele* au publicat *Însemnarea târgurilor*. Ca dovadă a legăturilor economico-comerciale între Transilvania și Vechiul regat, în lista târgurilor erau trecute și unele târguri de dincolo de Carpați (în special jud. Vâlcea). Acestea au fost omise începând cu anul 1893, fapt explicat de pr. prof. Mircea Păcurariu⁷ ca o repercursiune a unor măsuri impuse de autoritățile habsburgice. Consemnarea acestor târguri era de un real folos țăranilor români, mulți dintre ei căutând *Calendarele* tocmai pentru acest lucru. Notăm aici că, ani în șir, calendarele au publicat și „cursul poștelor”, inclusiv al celor din România.

După 1944, încep să se simtă influențele noii orânduiri. În paginile *Calendarelor* ortodoxe, cu precădere, se oglindește viața nouă din țara noastră și din Biserica Ortodoxă Română. Accentul cade, în acest interval temporar, nu atât pe aspectul moral, cât pe cel patriotic. Între problemele majore care au fost tratate se numără: pacea și securitatea mondială, munca, industrializarea țării, colectivizarea agriculturii, transformările de orice natură din patria noastră, frumusețile naturale ale țării, grija față de monumentele de artă bisericească etc.⁸

⁶ Ion Buzași, *Reluarea unei tradiții: Calendarul de la Blaj*, în *Răsunetul*, nr. 4180-4181, 6-7 mai 2006, Casa de Presă și Editură „Răsunetul”, Bistrița, 2006, p. 6.

⁷ Păcurariu, Mircea, *Contribuția Bisericii românești din Transilvania la promovarea economiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea*, în *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Academiei Române, București, 2005, pp. 346-356.

⁸ Ioan N. Beju, *La o sută douăzeci de ani, în Îndrumător bisericesc pe anul bisect de la Hristos 1972*, Tiparul Tipografiei Eparhiale Sibiu, p.79.

Revenind la perioada interbelică, putem vorbi de o predilecție a calendarelor pentru tematica religios-morală, și este de la sine înțeleasă abundența materialelor cu substrat moralizator, atâta vreme cât, scopul declarat al publicațiilor bisericești era ridicarea morală a națiunii.

Am ales spre exemplificare pe cele cu o frecvență mai mare și care apar, de regulă, în calendarele ambelor culte: imaginea diavolului, limbuția, răutatea, deznădejdea, bârfeala, trufia, zgârcenia, necurăția, invidia, lăcomia, mânia, lenea, cârtitul, înțelepciunea omenească, curajul, tovrășia cea bună, binefacerea și viețile sfinților.

Urmează ca pondere articolele cu tematică socială (problema alcoolismului, imaginea țiganului, imaginea evreului, imaginea musulmanului), cărora li se alătură cele pe teme culturale (profiluri clericale și mirene ortodoxe, greco-catolice și profiluri artistice), apoi articole cu caracter național și economic.

Alte aspecte ale vieții economice sunt reflectate în paginile de publicitate. „Reclamele au fost în epocă un vehicul de transmitere a unui set coerent și occidentalizant de valori. Funcția lor principală a fost de a crea un univers cultural idealizat, în încercarea de a racorda preferințele, gusturile și valorile publicului român la standardele occidentale.”⁹

În cazul calendarelor religioase, spațiul publicitar era folosit atât pentru nevoile directe ale Bisericii și ale instituțiilor subordonate (tipografii și librării proprii), cât și pentru diverse firme, care sperau, ca prin intermediul calendarelor, mesajul lor să ajungă în satele transilvane.

Cel de-al doilea capitol, intitulat *Principalele centre tipografice ale calendarelor religioase* a avut în vedere revelarea aspectelor ce țin de producția calendarelor. Tipografiile bisericești din Transilvania interbelică reprezintă „laboratoarele” în care calendarele religioase au prins viață. Din documentele care se mai păstrează ale vechilor tipografii, precum și din presa vremii, aflăm informații despre redactarea calendarelor. Nu mai puțin valoroase sunt datele despre abonații, colaboratorii și distribuitorii acestor periodice.

Această investigație n-a făcut decât să completeze tabloul de epocă cu date extrem de interesante, din surse arhivistice. Din informațiile culese, reiese că fondurile tipografiilor nu au mai fost cercetate în scopul reconstituirii *drumului* calendarelor, de la procesul de colectare și prelucrare a datelor, până la plasarea produsului finit.

În lipsa documentelor de arhivă, am apelat la presa bisericească interbelică, reușind să recreem un întreg ansamblu de circumstanțe referitoare la producerea și difuzarea

⁹http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/reclamele-presa-interbelic-oghind-p-turii-bogate-societ-ii-rom-ne-ti, accesat 3.02.2016, ora 21, 30.

calendarelor. Așa de pildă am procedat în cazul *Calendarului* tipărit de Tipografia Diecezană Arad sau în cel al *Calendarului „Vieța creștină”*, al preotului Vasile Chindriș, când, gazetele *Biserica și Școala și Vieța creștină* ne-au furnizat date esențiale pentru realizarea capitolului dedicat tipografiilor.

Tipografiile au fost prezentate ținând seama de parcursul lor evolutiv, raportat la momentul fondării calendarelor. Am constatat că unele centre au premers calendarelor sau, dimpotrivă, calendarele s-au tipărit la alte edituri până tipografia bisericească a luat ființă. În multe cazuri, calendarele erau organic legate de gazetele oficiale ale eparhiilor, ele apărând ca anexe ale acestora. Acest fapt ne-a determinat să le aducem în discuție ca pe niște verigi esențiale ale lanțului de producție al calendarelor.

Tipografiile *Arhidiecezenă Sibiu, Seminarului Teologic Blaj, Eparhială Cluj, Diecezană Arad, Vieța creștină, Eparhială Caransebeș și Eparhială a Oradiei* au făcut obiectul unei analize amănunțite, fiind reprezentative pentru fenomenul publicistic studiat.

Spiritul lui Andrei Șaguna a triumfat peste timp, căci mulți ierarhi fondatori ai centrelor tipografice l-au avut drept pildă. Așa cum *Tipografia diecezană sibiană* a luat ființă datorită acestui „misionar al culturii românești, convins de importanța emancipării românilor prin cultură”¹⁰, din fondurile sale personale, tot așa și centrele tipografice din Arad și Caransebeș au fost rodul muncii unor episcopi dedicați întru totul cauzei culturale.

Conexiunea dintre mentalitatea țăranilor și literatura din calendarele religioase a constituit un alt palier al cercetării, menit a evidenția legăturile intrinseci ale preceptelor de viață rurală cu producțiile literare din calendare, în capitolul al treilea denumit ***Calendarele religioase și mentalul colectiv.***

În satul românesc interbelic predomina un sistem de gândire tradiționalist, în care prima credință în Dumnezeu. Țăranii nu puteau concepe viața satului fără Biserică, fără participarea la slujbe și fără sărbătorile religioase. Îngemănarea acestora cu traiul cotidian al țăranilor era indisolubilă. Practicile religioase însoțeau toate momentele importante din viața comunității și a familiei (botez, cununie, înmormântare, parastase, hramul bisericii). Respectul acordat preotului – primit întotdeauna cu poarta deschisă, și condus în „camera de curat”, atunci când venea să binecuvinteze casa – dovedește importanța pe care oamenii satului o arătau Bisericii și reprezentanților săi.

Biserica a intuit bine natura publicațiilor tip almanah și a purces la emiterea unor numere proprii, prin care să aibă un dialog permanent cu credincioșii, oferindu-le literatură

¹⁰ Stelian Gomboș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, în <http://www.crestinortodox.ro/parinti/mitropolitul-andrei-saguna-119759.html>, accesat în 29.01.2015, ora 10.48.

religioasă, conform doctrinei fiecărui cult. Presa bisericească supusă analizei cunoaște o adevărată explozie cantitativă, fiind mărturia dorinței Bisericii de a se reafirma în viața publică românească, după conul de umbră ulterior secularizării, dintre anii 1863-1918. Motivele expansiunii presei bisericești sunt fie educaționale, fie pragmatice și anume: combaterea tuturor formelor de propagandă religioasă sectară, punerea la curent a clerului de mir cu deciziile superiorilor săi ierarhici, educarea religioasă a populației (aici distingem presa pietistă și presa oficială), informarea populației cu privire la ultimele decizii ale administrației bisericești, locale și centrale.¹¹

Literatura de popularizare din calendarele religioase venea în întâmpinarea satului, articolele oferindu-le răspunsuri la nedumeriri rostite sau rămase în gând. Emise fiind de Biserică, aceste publicații cultivau înclinația spre menținerea unei vieți religioase active, arătându-le că viața omului nu poate fi concepută în afara Bisericii și a credinței.

Literatura religioasă din calendare s-a dovedit a fi un subiect interesant de cercetare, încă neexploatat. Studiul a demonstrat că specificul acestui tip de literatură nu derivă din criterii de selecție, axate pe valențe estetice riguroase, ci definitorii sunt trăsăturile religios-morale ale scriiturii. Redactorii calendarelor n-au căutat să ofere cititorilor texte greu de digerat, incompatibile cu abilitățile lor intelectuale, ba dimpotrivă, s-au angrenat într-o luptă de adaptare a oricărui soi de informație publicului cititor.

Selecția textelor, analizate în lucrarea noastră, a luat în calcul incidența autorilor respectivi în calendare, căutând totodată a menționa atât autori consacrați, cât și cvasi-necunoscuți. Procedul a pornit de la rațiunea că, numai așa putem oferi o imagine integratoare literaturii din calendare. Conchidem, în această privință, că lucrarea are meritul de a fi clarificat rostul literaturii de popularizare, dar și de a fi scuturat colbul așternut peste creații și autori lăsați în uitare. În această din urmă categorie intră autori de poezie precum Vasile Militaru, Teodor Ciceu, Eugenia Mureșanu.

Niciunul dintre genurile literare nu are o mai directă priză la public ca povestirile. De aceea, aici erau valorificate cu predilecție învățăturile morale. Aceste precepte creștine prindeau viață prin intermediul personajelor și întâmplărilor, desprinse și ele din lumea satului, făcându-i pe cititori să adopte mai lesne comportamentul prescris de morala creștină.

Legende ne confirmă adresabilitatea calendarelor către lumea celor mici. Textele pline de sensibilitate, bogate în teme etice și etiologice, răspundeau nevoii de fabulos, specifice vârstei copilăriei. Indiferent de proveniență, populare sau culte, legendele ajutau micul cititor

¹¹ Vezi Dragoș Carciaga, *Implicarea Bisericii Ortodoxe Române în proiecte sociale interbelice. Studiu de caz: Bucureștii, 1918-1940*, rezumat online teza de doctorat, București, 2011.

în a-și construi o perspectivă asupra lumii în care trăia, o lume în care divinitatea era atotprezentă.

Mergând în dependență cu universul rural, cuprinsul calendarelor includea și (sau mai ales) scrieri de factură populară – de la crâmpoie extrase din culegerile de folclor, până la povești populare originale, ori simulând proveniența populară. Evantaiul modalităților de expresie este foarte larg, cuprinzând doine, strigături și alte poezii populare.

Din punct de vedere al interesului manifestat pentru păstrarea specificului național, perioada interbelică poate fi considerată ca o epocă de mare efervescență, datorită unor spirite luminate care au inspirat dascălii satelor în a salva de la uitare cantități impresionante de folclor. Aceste materiale și-au găsit drumul înapoi spre public prin culegerile de folclor sau chiar prin calendare.

Rolul materialelor de divertisment – glume, ghicitori, proverbe, maxime, curiozități – a fost, dincolo de caracterul educativ, ruperea monotoniei unei pagini de text și conferirea unui aspect mai „simpatice” publicației. Succesul la public însemna păstrarea unui echilibru între articolele informative, cele religioase, practice și de amuzament. *Calendarele*, fără pitorescul textelor amuzante, și-ar fi pierdut din farmec, nemaiputând descreți frunțile celor atât de trudiți de munca câmpului.

Capitolul al patrulea, ***Construcția identitară – scop al calendarelor religioase***, a valorificat o altă direcție de cercetare, care a urmărit modul în care calendarele religioase interbelice au pus în valoare specificul național și cel confesional. În acest sens, am căutat să supunem analizei acele articole care au reflectat cel mai bine ideea națională, care, odată inoculată în gândirea poporului, avea să contribuie la formarea și definirea sa identitară. În egală măsură ne-au preocupat articolele al căror scop era construcția identitară, de această dată confesională. Ambele culte căutau să-și educe cititorii în spiritul apărării confesiunii proprii, inclusiv prin îndemnuri repetate la a lectură și spijini cât mai mult *presa bună*, adică cea emisă de tipografiile bisericesti, sau cea care nu se abătea de la norma unei vieți morale.

Pentru românii din Transilvania, în timpul stăpânirii austro-ungare, Bisericele ortodoxă și greco-catolică au reprezentat un spațiu al păstrării elementelor de identificare națională. Activitatea celor două instituții religioase a avut, deopotrivă, un rol religios, național, social-cultural și chiar economic¹². În jurul celor două Biserici amintite, românii au găsit pavăza, pe care un stat ostil le-o refuza.

¹² Mircea Păcurariu, *Contribuția Bisericii românești din Transilvania la promovarea economiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea*, în *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Academiei Române, București, 2005, pp. 346-356.

În perioada interbelică, Bisericile nu au mai avut rolul de a apăra și a-și asuma ideea națională, în mod direct, pentru că, în concepția factorilor de decizie, doar statul mai putea coordona viața națională. În noile condiții, cele două Biserici s-au văzut nevoite a se mulțumi cu statutul de îndrumătoare ale vieții spirituale și, și-au canalizat demersurile de ordin cultural și național spre presa scrisă, transformând-o în principala armă de penetrare a maselor populare.

Calendarele religioase și-au asumat această misiune de promovare a literaturii cu tematică națională, căreia i-au atribuit o funcție primordială în formarea religios-morală a națiunii. Tocmai prin acest rol moral, ele au contribuit, în mod esențial, la dezvoltarea sănătoasă a societății și a națiunii.¹³

Biserica ortodoxă a acționat de pe poziția de biserică a poporului, de care s-a simțit legată ființial: „Nicio altă Biserică nu a fost și nu este așa aproape de sufletul neamului ca Biserica ortodoxă. De aproape două mii de ani, ea a fost una cu poporul nostru. Când poporul s'a bucurat, s'a bucurat și ea, împreună cu el. Când poporul a suferit loviri și prigoane, a suferit și ea. Când neamul a plâns, a plâns și ea, dar nu un plâns de disperare sau de întristare, ci unul de îmbărbătare, de mângăere și mântuire.”¹⁴

Reprezentanții cultului greco-catolic promovau, cu persistență, necesitatea Unirii cu Roma, ca unica salvare spirituală a românilor, mergând pe interdependența latinității și a confesiunii greco-catolice. Lucian Boia vede în aceste elemente o pârghie care „ajută la zidirea națiunii în măsura în care proiectul înțelege s-o utilizeze”.¹⁵ Istoricul pornește de la premisa făuririi unei istorii, potrivite pentru un anumit tip de națiune sau potrivite, am spune noi, cu o anumită religie: „Tentativa românilor – ajutați și de nume – de a se considera romani puri (până dincolo de mijlocul secolului al XIX-lea) cu alte cuvinte continuatori direcți ai istoriei imperiale romane, era de natură a înălța considerabil prestigiul unei națiuni, altminteri destul de modeste în termeni politici și culturali moderni.”¹⁶

Cele mai importante teme ale discursului confesional greco-catolic au fost: promovarea Bisericii greco-catolice ca biserică strămoșească; numeroasele beneficii aduse românilor de Unirea cu Roma; necesitatea apărării de sectarism și chiar de ortodocși.

În ceea ce-i privește pe ortodocși, putem vedea, printre altele, cazul mișcării *Oastea Domnului* a cărei apariție a fost determinată și de răspândirea cultelor neoprotestante în

¹³ Nicolae Popescu Prahova, *Creștinism și națiune. Patrie și religione*, București, 1941, pp. 30-42.

¹⁴ Il.V. Felea, *Biserica poporului*, în „Clujul românesc” calendarul Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului pe anul visect 1944, Vicariatul Alba Iulia, Tip. „Alba”, Alba Iulia, p. 59.

¹⁵ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 32

¹⁶ Lucian Boia, *op. cit.*, pp. 39-40.

Transilvania, existând teama răspândirii neoprotestantismului după 1918. Preotul Iosif Trifa a ajuns la concluzia că „sectarismul” nu putea fi combătut, decât printr-o muncă de evanghelizare în rândul credincioșilor ortodocși. Calendarele mișcării reflectă, întru totul, doctrina antisectară, îndemnând, în același timp, cititorii la a-și proteja credința proprie.

Indiferent de aspectele confesionale, Biserica a fost cea care s-a implicat dintotdeauna în viața națională a românilor. De aceea, atunci când vine vorba să includem într-o ecuație conceptele de identitate națională și creștinism, românii, de la mic la mare, pun semnul egalității între termeni, neputând concepe existența națiunii române în afara sferei creștine. Este și poziția Bisericii, și nu ezită a o expune în calendare, în varii articole pe tema identității naționale. E adevărat că analizând calendarele ortodoxe și greco-catolice, nu putem să nu remarcăm în cazul fiecăreia, tendința de a-și asuma rolul principal în viața națiunii. Dar, în momentele cruciale ale națiunii, problema națională a eclipsat disensiunile confesionale.

Capitolul al cincilea al lucrării, *Ecourile tipăriturilor religioase în spațiul mureșean*, argumentează necesitatea abordării dintr-un unghi mai cuprinzător a contextului cultural în care calendarele au circulat. Gradul de instrucție al sătenilor, agrenarea lor în viața spirituală (în activitățile inițiate de Biserică) și culturală a satului (activitățile școlii și ale Astrei), reflectă interesul manifestat pentru calendare ca suport de lectură.

De-a lungul întregii perioade dintre cele două războaie mondiale, în spațiul mureșean a avut loc o puternică infuzie culturală din partea Bisericii, a școlii și a Astrei. Cultura tradițională și-a păstrat însă dominația în sectoarele importante ale vieții rurale, de aceea, în unele locuri, rezultatele acțiunilor de culturalizare nu au fost pe măsura intențiilor sau eforturilor depuse.

În plan concret, în satele mureșene s-au derulat conferințe, serbări și reprezentații teatrale, au fost distribuite broșuri, periodice și ziare, au fost înființate biblioteci comunale, au fost ținute cursuri pentru adulți. Preoții erau încurajați să colaboreze cu învățătorii și alți factori culturali pentru a organiza cursuri de analfabeți în sate¹⁷ și să facă accesibile cărțile sătenilor pe orice cale. Putem spune că orientarea spre carte, spre cuvântul tipărit, definește cel mai bine curentul cultural al perioadei. Acum apar cele mai multe biblioteci deschise maselor. Biserica alocă sume importante pentru dotarea bibliotecilor parohiale.

Organizarea tineretului în diferite societăți („Sf. Gheorghe” a Bisericii ortodoxe, „Astru” a Bisericii greco-catolice și „Șoimii Carpaților” a Astrei) și a femeilor creștine în asociații, era o altă cale de educare a țărănimii.

¹⁷ SJAN Mureș, *Fondul Protopopiatului ortodox Târnăveni*, dosar 336 (1924-1926), f. 29.

Școala de după primul război mondial avea misiunea nu doar de a alfabetiza copiii ci, mai mult, de a iniția și derula activități prin care țărănimii să-i fie lărgite orizonturile, atât în viața practică, cât și în privința aspectelor identitare naționale și confesionale.

Școala din acest ținut va parcurge în anii următori un proces de „etatizare”, adică treptat școlile trec în administrarea statului. Acest fapt aduce cu sine multe progrese în domeniul școlar: s-au asigurat spații funcționale pentru școli în majoritatea localităților și s-a atras personal bine pregătit, prin instituirea unui spor de 50% pentru învățătorii încadrați în „zona eteroglotă”, o parte din suprafața județului încadrându-se aici. Au existat, însă, și situații mai puțin fericite, în care tinerii învățători, veniți din vechiul Regat, s-au pomenit în sate în care limba română nu mai era cunoscută, și s-au văzut nevoiți să se transfere în alte localități.

După primul război mondial, „poporului trezit la viață, care secole de-a rândul a jinduit după acest izvor de apă vie, trebuiau să i se dăruiască cât mai multe cărți.”¹⁸ După acest principiu și-a ghidat activitatea culturală Biserica, conjugând-o cu cea a Astei. Aceasta din urmă înfiripase deja modeste biblioteci rurale în localități precum Hodac, Ibănești, Vătava, Rîpa de Jos, Deda, Nazna, Rîciu, Voiniceni, Săcalu de Pădure, Beica, Habic, Petelea, Adrian, Urisiul de Jos, Cerghid, Vidrasău, Șăulia, Velchiar, Lechința, Căpâlna de Jos¹⁹ și a da să le nominalizăm pe cele mai importante. Biserica a completat panoplia bibliotecilor, prin eforturile proprii, întemeind biblioteci parohiale în aproape toate localitățile rurale.

Pentru propagandă religioasă și cultural-națională, Biserica ortodoxă pune la dispoziția credincioșilor gazetele *Lumina Satelor*, *Oastea Domnului* și *Renașterea pentru popor*. Revista *Albina* a *Fundației Principele Carol* este recomandată ca organ enciclopedic de cultură, destinat păturilor populare și potrivită pentru orice Casă culturală de la sate. Revista *Albina* este privită și de cultul greco-catolic ca făcând parte dintre gazetele „cari stau pe temeiul creștinesc și moral sănătos”²⁰, de aceea o recomandă propriilor credincioși, alături de gazetele tipărite la Blaj.

O arie largă de circulație în întreg cuprinsul județului Mureș au avut-o gazetele religioase tipărite la Cluj – *Renașterea* și Sibiu – *Telegraful român*. Acestea se mai regăsesc în arhivele parohiale, fiind destinate în principal lecturii preoților.

În ceea ce privește presa religioasă greco-catolică, sursele arhivistice indică o răspândire predominantă a publicațiilor blăjene.

¹⁸ Aurel Holircă, *Aspecte culturale mureșene (manuscris)*, Tg. Mureș, 1973, p. 49.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 47-48.

²⁰ SJAN Mureș, *Fondul Protopiatului Greco-catolic Luduș*, dosar 261, f. 5,

Alături de gazete, calendarele religioase erau mai mult decât binevenite. Alcătuite pe măsura capacităților intelectuale ale cititorilor de rând, abordând o gamă atât de largă de subiecte și promovând idealuri sănătoase de viață, calendarele erau o sursă agreabilă de informare și formare.

Documentele din *Arhiva Centrului Eparhial Cluj* și de la *Arhivele Naționale Alba și Tg.Mureș* au contribuit la completarea informațiilor privitoare la modul de achiziție și distribuție al calendarelor în zona județului Mureș.

Deși angajați în această amplă campanie de culturalizare a maselor, pentru unii preoți, sarcina distribuirii calendarelor era o obligație de serviciu împovărătoare, mai ales că, de multe ori, costul calendarelor era reținut cu anticipație din salariile preoțești.

Eforturile de reconstituire a circulației calendarelor în zonă au scos la iveală calendare emise de Bisericile ortodoxă, greco-catolică și baptistă, remarcându-se o predominanță a periodicelor tipărite la Cluj și Blaj.

Cercetările întreprinse au fost mult îngreunate de faptul că aceste periodice nu se mai păstrează în prezent în arhivele protopopiatelor și parohiilor din zonă. Din mărturiile unor preoți, am dedus că în perioada comunistă, din dorința de a șterge din memoria colectivă informații referitoare la cultul monarhiei în special, calendarele interbelice au fost adunate și distruse. Scopul acestei acțiuni a fost mușamalizat, sub binevoitoarea intenție de a păstra aceste publicații la protopopiate sau la secția „Periodice” a Bibliotecii Județene Mureș. Din păcate, acestea nu au mai ajuns în niciunul din locurile menționate.

Ele mai pot fi regăsite în colecții private, moștenite în familie sau adunate de prin casele sătenilor de către unii iubitori de carte veche.

Astfel pe Valea Superioară a Mureșului, la Stânceni, s-au păstrat de către Dumitru Buruș un număr de unsprezece calendare interbelice.

La Vătava încă mai există un exemplar din *Calendarul creștinului de lege răsăriteană pe anul comun 1947* (Cluj, Editura Episcopiei Ortodoxe Române).

La Reghin, în colecția domnului Ilie Frandăș, am găsit un număr de patru calendare interbelice, adunate în decursul timpului de pe Valea Gurghiului.

Alte cinci calendare din epocă le-am descoperit în biblioteca personală a pr. Vasile Chiorean de la parohia Reghin-Ierņuteni.

La parohia Bistra Mureșului s-au păstrat, din intervalul periodic 1918-1948, șapte exemplare din „*Clujul românesc*”, *Calendarul Eparhiei Ortodoxe Române a Clujului* și patru exemplare din *Calendarul creștinului de lege răsăriteană pe anii 1942, 1943, 1947, 1948*.

Crâsnicul bisericesc, Toderuț Ioan din satul Logig, a lăsat fiului său Andrei câteva calendare: *Calendarul dela Blaj pe anii 1937, 1938 și 1948*. Din aceeași sursă am aflat că după 1948, trecând la credința ortodoxă, s-au abonat la calendarele ortodoxe tipărite la Cluj. Acestea însă nu mai fac obiectul acestui studiu, depășind perioada anterior stabilită.

Preotul pensionar Muntean Vasile, fost paroh în Parohia Ortodoxă Orșova, comuna Gurghiu, mai păstrează în biblioteca personală câteva exemplare interbelice, într-o formă incompletă.

Matei Zaharie din satul Ibănești deține un calendar incomplet al Astei din anul 1936 (identificarea s-a făcut după conținut și după însemnarea de pe o filă a calendarului).

Protopopiatul ortodox Sighișoara mai păstrează două exemplare ale *Calendarului bunului creștin pe anii comuni dela Hristos 1946, 1947*, motiv suficient pentru a înțelege că și alte exemplare din aceeași sursă au circulat în acest areal. Confirmarea supoziției vine din identificarea a șase calendare interbelice, tipărite de Arhiepiscopia Ortodoxă Sibiu, în parohia Boiu: *Calendarul bunului creștin pe anii 1942-1946, 1948*.

În zona mureșeană au ajuns până și calendarele baptiste. Dovadă stă *Calendarul poporului creștin pe anul 1930*, editat la Arad, aflat în prezent în posesia lui Dumitru Buruș din Stânceni, creștin ortodox. Achiziționarea și lecturarea unui calendar sectar (pentru că există note de lectură pe coperta calendarului), ne fac să credem că unii săteni nu făceau diferența între calendare, conținutul lor fiind destul de asemănător: partea calendaristică, date referitoare la Casa Regală a României, parte literară, consemnarea târgurilor, reclame. Existau totuși și elemente clare de propagandă religioasă baptistă, prin prezentarea fruntașilor bapțiști din țară și de peste hotare, și prin articole precum: *Cultul baptist, Convertire orizontală și verticală, De ce îți este lipită inima mai mult?* Lecturarea unor astfel de materiale de către credincioșii ortodocși putea să satisfacă curiozitatea lor pentru doctrina sectelor, și să fie considerată de acestea din urmă o victorie pe tărâmul prozelismului religios. Cu toate acestea, dacă ne orientăm după notele de lectură, acestea indică unele pagini în care este pomenit Patriarhul Miron Cristea, în calitate de regent al Regelui Mihai (p. 32), meditații pe tema efemerității vieții bazate pe cuvintele eminesciene „rupi o filă din calendar, rupi o zi din viață!” (p. 50) și *Maxime din școala vieții* (p. 79). Devine foarte limpede că cititorul are repere în orientarea sa religioasă, și este puternic atașat de ideea de regalitate. După propriile-i mărturisiri, a păstrat calendarul până astăzi, datorită informațiilor și ilustrațiilor legate de Casa Regală a României.

Din corespondența ecleziastică extragem și un soi de feed-back al lecturării calendarelor, în consecință putem emite concluzii referitoare la impactul periodicelor asupra

cititorilor de la sate. Putem spune că țărani învâțau multe lucruri utile pentru activitatea lor cotidiană, practică, căci găseau aici date privitoare la prognoza meteo pe întregul an calendaristic în detaliu, fapt extrem de important pentru oamenii de la sate, a căror viață gospodărească era dependentă de vreme.

Pe de altă parte, toate calendarele, fără excepție, promovează Casa Regală, dezvoltând un adevărat cult în rândurile cititorilor rurali. Materialele variază de la prezentarea familiei domnitoare la articole comemorative ale Regelui Ferdinand, aspecte din timpul vizitei suveranilor români la Varșovia ori din anii copilăriei Regelui Mihai. Sărbătorilor din familia regală li se acordau importanța cuvenită, fiind menționate alături de sărbătorile naționale și de sărbătorile legale. Nu lipsesc nici fotografiile membrilor Casei regale, dezvăluindu-se, în acest mod, amănunte interesante din viața acestora: „M. Sa Regele Mihai I încercând tainele slovelor”²¹, „M.S. Regina Maria și Domnița Ileana în Castelul Bran lângă Brașov”²², „Familia regală așteptând sosirea coșciugului Eroului Necunoscut”²³, „M.S. Regele cu Principele Mihai”, „M.S. Regina cu Principele Mihai”²⁴. În majoritatea fotografiilor Regina Maria poartă costum tradițional românesc, pe care îl aprecia pentru unicitatea și frumusețea aparte, fiind astfel și mai aproape de valorile satului românesc.

Analizând toate aceste fapte și documente, putem evidenția câteva aspecte semnificative. În primul rând, se poate remarca o mare varietate de calendare în zona supusă studiului, nu doar cele emise de Biserică și nu doar din spațiul transilvan. În al doilea rând, în ciuda ariei largi de răspândire a publicațiilor și a demersurilor insistente ale forurilor clericale, interesul pentru lectură era destul de redus, nu numai în mediul rural sau în rândul oamenilor simpli, ci chiar și în rândul intelectualilor. Cu toate acestea, nu se poate spune că rezultatele au fost nule ci, dimpotrivă, puțin câte puțin, sătenii au gustat din înțelepciunea scrisă și chiar au apreciat-o, atunci când aceste texte au fost adecvate capacității lor de înțelegere.

În acest context, se poate concluziona că, prin răspândirea presei religioase în arealul geografic mureșean, Biserica și-a adus contribuția nu doar la formarea religios-morală a credincioșilor, ci și la ridicarea gradului de cultură a satelor mureșene.

Prin cercetarea și refacerea circuitului parcurs de calendarele religioase în limitele actuale ale județului Mureș, am demonstrat că locuitorii satului interbelic mureșean au fost printre beneficiarii direcți ai presei bisericești transilvane și, implicit, ai calendarelor.

²¹ *Calendarul foii „Lumina satelor” pe anul dela Domnul 1930*, anul IV, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, p. 36.

²² *Calendarul „Lumea Ilustrată” pe anul 1924*, Editura Librăriei Ig. Hertz, București, p.79.

²³ *Idem*, p. 71.

²⁴ *Idem*, p. 96-97.

Impactul acestui gen de lectură a fost direct proporțional cu gradul de implicare al preoților, deoarece acolo unde aceștia au știut să le insuflă credincioșilor dragostea pentru carte, prin înființarea de biblioteci, prin organizarea unor cercuri de lectură și abonarea la presa religioasă, lucrurile au luat o turnură, nu spectaculoasă ca evoluție, dar pozitivă. Munca de culturalizare a maselor s-a dovedit o misiune dificilă, soldată uneori cu reculul unor reprezentanți ai ambelor tabere. Pe lângă lipsa de interes, un alt factor negativ era situația socială și financiară dificilă a multor țărani. De multe ori nu-și permiteau „luxul” de a-și achiziționa gazete, calendare, ca să nu mai vorbim de cărți, fapt dedus din listele cu restanțieri, întocmite de parohii pentru diferite publicații. În pofida acestor greutăți, calendarele au circulat în satele mureșene și credem că cei care nu și le puteau procura, le împrumutau de la cei care le aveau.

Calendarele care au supraviețuit ne confirmă că au trecut testul timpului și, încă au puterea, după atâtea veacuri, de a bucura sufletele pasionaților de presa interbelică.

Sintetizând, putem spune că publicațiile de felul calendarelor religioase au jucat un rol fundamental în educația oamenilor de rând, dar și a clerului de la nivel parohial. Este vorba atât de pregătirea spirituală propriu-zisă, cât și de formare morală și identitară a credincioșilor, mai ales într-o societate fragmentată din punct de vedere confesional și național. Prin popularitatea câștigată ne-au dezvăluit un dialog permanent cu societatea, ele având ca scop accentuarea gradului de conștientizare și asimilare de către credincioși a valorilor unui popor civilizat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1.Fonduri arhivistice

- Serviciul Județean al Arhivelor Alba, *fondurile: Tipografeii Blaj, Redacția și administrația ziarului „Unirea” Blaj, Mitropolia greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș.*
- Serviciul Județean al Arhivelor Mureș, *fondurile: Protopopiatul ortodox Târnăveni, Protopopiatul ortodox Luduș, Protopopiatul greco-catolic Tg. Mureș, Protopopiatul greco-catolic Reghin, Protopopiatul greco-catolic Luduș, Protopopiatul greco-catolic Râciu, Protopopiatul greco-catolic Sărmaș.*
- Arhiva Centrului Eparhial Cluj, *fondul: Consiliului Eparhial.*
- Arhiva Mitropoliei Ardealului Sibiu, *fondul: Consiliului Arhidiecezan (Presidial).*

2.Lista autorilor

- Anania, Valeriu, *Rotonda plopilor aprinși*, Ediția a II-a, Editura „Florile dalbe”, București, 1995.
- Antonescu, G., *Educația morală și religioasă în școala românească*, București, 1937.
- Arbore, Alexandru P., *Calendarele anului 1921*, București, 1921.
- Baiulescu, G.; Răduică, G.; Onofrei, N., *Publicații periodice românești (Ziare. Gazete. Reviste). Catalog alfabetic*, vol. III (1919-1924), București, 1987.
- Bianu, Ioan; Hodoș, Nerva, *Bibliografia Românească Veche 1508-1830*, Tom. I, II, București, 1906.
- Bîrlea, Ovidiu, *Istoria folcloristicii românești*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974.
- Blaga, Lucian, *Opere, 9, Trilogia culturii*, Editura Minerva, București, 1985.
- Boia, Lucian, *Două secole de mitologie națională*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Boldea, Iulian, *Istoria didactică a poeziei românești*, Editura Aula, Brașov, 2005.

- Brill, Tony, *Tipologia legendei populare românești*, Editura Saeculum I.O., București, 2005.
- Buzași, Ion, *Valori creștine în poezia românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2009.
- idem, *Poezia religioasă românească, Antologie*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Cartoian, N., *Istoria literaturii românești vechi*, Editura Minerva, București, 1980.
- idem, *Cărțile populare în literatura română*, vol. al II-lea, Editura Enciclopedică Română, București, 1974.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, București, 1982.
- Călugăr, Dumitru, *Caracterul religios moral creștin*, Editura Reîntregirea, Sibiu, 1955.
- Cărlugea, Zenovie, *Lucian Blaga – Solstițiul zânelor*, Editura Măiastra, Tg.-Jiu, 2010.
- Cioculescu, Șerban; Streinu, Vl.; Vianu Tudor, *Istoria literaturii române*, Editura Academiei, București, 1968.
- Cistelean, Alexandru, *Ardelencele*, Ed. Eikon & Școala Ardelenă, Cluj Napoca, 2014.
- Crainic, Nichifor, *Spiritualitatea poeziei românești*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 1998.
- Crohmălniceanu, Ovidiu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, Editura Minerva, București, 1972.
- Dunăreanu, Elena, *Calendare românești sibiene: 1793- 1970*, Editura Biblioteca „Astra” Sibiu, 1970.
- Ene-Teodorescu, Virgiliu Cătălin, *Catalogul calendarelor românești, Studiu introductiv*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2000.
- Ghinoiu, Ion, *Zile și Mituri - Calendarul Țăranului Român*, Editura Fundației PRO, București, 1999.
- Goia, Vistian, *Literatura pentru copii și tineret*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2003;
- Grancea, Mihaela, *Introducere în istoria mentalităților și a imaginarului social*, Editura Alma Mater, Sibiu, 2003.
- Holircă, Aurel, *Aspecte culturale mureșene*, manuscris.
- idem, *Contribuții la istoria școlii din Transilvania – Școala mureșană*, manuscris.
- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura G. Penelea, București, 1989.

- idem, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Editura Ministeriului de Culte, București, 1929-1932.
- *Istoria Bisericii Șcheilor Brașovului* - manuscris de la Radu Temepea, publicată cu cheltuiala Bisericii Sf. Nicolae din Brașov (Șcheiu) de Sterie Stinghe, Brașov, 1899.
- Ivașcu, George, *Istoria literaturii române*, vol.I., Editura Științifică, București, 1969.
- Lecca, Paulin, Arhimandritul, *Adevăr și Pace*, Tratat teologic, Editura Bizantină, 2003.
- Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Manolescu, N., *Istoria critică a literaturii române*, vol.I., Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
- Mircea, Gabriela, *Tipografia din Blaj în anii 1747 – 1830*, Editura Altip, Alba Iulia , 2008.
- Mitu, S., *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Moga, Valer, *Astra și societatea (1918-1930)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.
- Moraru, Alexandru, *Scurt istoric al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului, 1921-2006*, Ediția a II-a, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2006.
- Mureșan, Florea, pr., *Întâia carte de învățătură*, Editura Episcopiei Ortodoxă Române, Cluj, 1943.
- idem, *Grai și suflet românesc*, Editura Arhidiecezana, 1997.
- Mușlea, Candid, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I, Brașov, 1943.
- Nedelcea, Tudor, *Civilizația cărții. Incursiune în istoria cărții, presei și a tiparului*, Editura Scrisul Românesc, București, 1994.
- Netea, Vasile, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Tg. Mureș, 1983.
- Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele poporului român*, vol.I-II, Editura Saeculum, București, 2008.
- Noica, Constantin, *Creație și frumos în rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1973.
- Olteanu, Antoaneta, *Calendarele poporului român*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Paideia, București, 2009.

- Pamfile, Tudor, *Mitologie românească*, ediție și prefață de Iordan Datcu, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 2000.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București, 1992.
- Pânăzan, Maria Daniela, *Poezia religioasă românească. Eseu monografic*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2006.
- Părăian, Teofil, Arhimandritul, *Gânduri senine*, Editura ASAB, București, 2008.
- Peneș, Nicolae, *Dr. C. Angelescu. Povestea unei vieți*, Editura Monteoru, București, 1998.
- Ploeșteanu, Grigore; Șara, Marin (coord.), *Reghinul cultural- Studii și articole III*, Reghin, 1994.
- Pop, Mihai; Ruxândoiu, Pavel, *Folclor literar românesc*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1990.
- Prundaș, Silvestru Augustin, pr.; Pleianu, Clemente, *Catholicism și Ortodoxie românească*, Casa de editură „Viața Creștină”, Cluj, 1994.
- Pușcariu, Sextil; Popovici, Alexie, *Carte cu Învățătură*, Atelierele Grafice Socec & Co, București, 1914.
- idem, *Calendare și almanahuri*, Editura „Scrisul românesc”, Craiova, 1927.
- Radosav, Doru, *Sentimentul religios la români*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997.
- Răduică, Georgeta; Răduică, Nicolin, *Calendare și almanahuri românești, 1731-1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- Rădulescu-Motru, Constantin, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1936.
- idem, *Sufletul neamului nostru*, Editura Anima, București, 1990.
- Scarlat, Mircea, *Istoria poeziei românești*, vol. I., Editura Minerva, București, 1982.
- Scriban, Arhim., *Datoria Preotului către Limba Bisericească*, Editura Rev. Teologice, Sibiu, 1938.
- Scurtu, I. (coord.), *Istoria Românilor, VIII, România întregită (1918-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2003.
- Stanciu, Stoian, *Sociologia și pedagogia satului*, Editura Prometeu, București, 1943.
- Stăniloae, Dumitru, *Națiune și creștinism*, Editura Elion, București, 2003.
- Stroescu, Sabina Cornelia, *Snoava populară românească*, ediție critică, Editura Minerva, București, 1984.

- *Studii de istorie a Bisericii greco-catolice române*, Oradea, 2002.
- Teica, Nicolae, *Calendare*, Editura Minerva, București, 1983.
- Tomescu, M., *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, Editura Științifică, București, 1968.
- Vrabie, Gheorghe, *Gândirismul. Doctrină, istoric, realizări*, București, 1940.

3.Periodice:

a) Calendare și almanahuri

- *Almanahul creștin ortodox*, Sibiu, 1950-1952.
- *Almanahul Societății Academice „Credința Ortodoxă” a studenților de la Academia Teologică Ortodoxă Română Cluj*, 1924-1925, 1929-1930.
- *Calendarul „Clujul Românesc”* al Eparhiei Ortodoxe Române a Clujului, 1925, 1926, 1930, 1931, 1933, 1934, 1937.
- *Calendarul creștinului de lege răsăriteană, Cluj*, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949.
- *Calendarul dela Bixad*, Bixad, 1938, 1940, 1946, 1947.
- *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1921, 1923, 1925, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1935, 1936, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949.
- *Calendarul pentru popor al Asociațiunii Astra*, Sibiu, 1919, 1929, 1938, 1944.
- *Calendarul dela Blaj*, Blaj, 1920, 1925, 1926, 1928, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1938, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1948.
- *Calendarul „Vieța Creștină”* Kolozsvár – Cluj, 1940, 1942, 1943, 1948.
- *Calendarul Mureșului*, Reghin, 1927.
- *Calendar pe anul dela Hristos...*, Arad, 1926, 1929, 1932.
- *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1936, 1938, 1942, 1943, 1944.
- *Calendarul foii „Oastea Domnului”*, Sibiu, 1933, 1935, 1936, 1937, 1941, 1945, 1946, 1947.
- *Calendarul foii „Lumina satelor”*, Sibiu, 1930, 1934.
- *Calendarul Episcopiei Ortodoxe de Oradea –Beiuș*, Beiuș, 1944.
- *Calendarul „Credința”*, Sibiu, 1948.
- *Calendarul biblic ilustrat*, Sibiu, 1945.
- *Calendarul Eparhiei Ortodoxe Române a Timișorii*, 1942, 1943.

b) Ziare și reviste

- *Agru*, Cluj, 1936.
- *Biserica și școala*, Arad, 1877,1880, 1918-1948.
- *Clujul creștin*, Cluj, 1935-1937.
- *Cultura Creștină*, Blaj, 1911.
- *Cuvântul adevărului*, Bixad, nr. 6, 1928; nr.5, 1932.
- *Renașterea*, Cluj, 1923-1948.
- *Telegraful român*, Sibiu, 1950-1953.
- *Unirea*, Blaj, 1918-1945.
- *Unirea poporului*,Blaj, 1919-1948.
- *Viața ilustrată*, Cluj, 1939.
- *Viața creștină*, Cluj, 1938-1948.

4.Articole în publicații:

- *100 de ani*, în *Telegraful român*, Anul XCVIII, Nr.29-31, Sibiu 15 Septembrie 1950, Editura și Tiparul Tipografiei „Reîntregirea” Sibiu, p.1.
- Beju, Ioan N., *La o sută douăzeci de ani*, în *Îndrumător bisericesc pe anul bisect dela Hristos 1972*, Tiparul Tipografiei Eparhiale Sibiu, pp. 68-80.
- Boroș, Daniel, *Imaginea evreilor în calendarele populare românești. Sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, în *Libraria*, Anuar II, Tipografia Mediaprint, Tg. Mureș, 2003, pp. 234-250.
- Colan, Nicolae, *Ortodoxia și renașterea națională*, în *Viața Ilustrată*, Nr. 3, 1939, p. 5.
- Chiaburu, Elena, *Funcția socială a tipografiei și a cărții tipărite*, în *Biblioteca*, nr.7-8, 2000, pp. 232 – 234.
- Duică, G. Bogdan, *Tipograful Popa Petre*, în *Țara Bârsei*, Anul I, mai 1929, nr.1, pp.76-78.
- Georgescu, Ioan, *Tipografia Seminarului din Blaj*, în revista *Boabe de Grâu*, nr.1, 1934, p.1-3.

- Ghibu, Onisifor, *Ziaristica bisericească la Români*, în *Telegraful Român*, Sibiu, 1910, p. 324.
- Grancea, M.; Sanoc, Alexandru, *Considerații cu privire la procesul de formare a identităților naționale*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, vol. II, Cluj Napoca, p. 48.
- Manolache, Anca, *Statutul femeii în mesajul lui Hristos în Altarul Banatului*, nr. 7-9, 1992, p. 14.
- Micu, Emil, *Tiparnița lui Petcu (Petru) Șoanul din Șcheii Brașovului și primele calendare în limba română*, în *Cumidava IV*, Brașov, 1970, pp. 465-475.
- Munteanu, L.G., *Unitate și Fărâmițare*, în *Viața Ilustrată*, Nr. 2, 1944, p.15.
- Neagu, Fănuș; Stoica, Octavian, *Almanahurile – între informații și divertisment*, în *Almanahul almanahurilor și calendarelor românești*, ed. Iris, București, 1991, p.15.
- Nemeș, Cristina Gabriela, *Zorica Lațca Teodosia- date bio-bibliografice*, în Cornel Moraru; Al. Cistelean; Iulian Boldea (coord.) *Studii umaniste și perspective interculturale*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2011, p. 46.
- Păcurariu, Mircea, *Contribuția Bisericii românești din Transilvania la promovarea economiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea*, în *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Academiei Române, București, 2005, pp. 346-356.
- Pușcariu, Sextil, *Calendare și almanahuri*, în *Almanahul graficeii române*, 1931, pp. 33-43.
- *Redactorii „Telegrafului Român”*, în *Telegraful Român*, Anul 101, Nr. 1-2, 1 Ianuarie 1953, Editura și Tiparul Tipografiei „Reîntregirea” Sibiu, pp.10-12.
- Sigmirean, Cornel, *Slujitor al bisericii și al neamului*, în *Elie Câmpeanu. Omul și faptele*, ed. Grigore Ploeșteanu, Dimitrie Poptâmaș, Tîrgu Mureș, pp. 26-34.
- idem, *Press and the Construction of Nation in the Case of Transylvanian Romanians*, în vol. Iulian Boldea (coord), *Language, Discourse and Multicultural Dialogue*, Editura Universității „Petru Maior”, Tîrgu Mureș, 2013.
- Schifirneț, Constantin, *Identitatea românească în contextul modernității tendențiale*, în *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XX, nr. 5–6, București, 2009, p. 471
- *Tipografi’a diecesana din Aradu*, în *Biserica și Școl’a*, Nr.18, Anulu III, Aradu, 29 Aprilie/ 11 Mai, 1879, p. 187.

5. Publicații online:

- Baci, Loredana, *Producția de carte ortodoxă de cult din Transilvania din perioada 1850-1918*, în revista *Bibliorev*, nr. 20/1995.
- Morar, Olga, *Un deliciu literar: cartea și revista pentru copii*, în *Luceafărul românesc*, nr. 9/2011, revistă online de literatură și cultură românească.
- Păcurariu, Mircea, *Andrei Șaguna și activitatea editorială*, în *Ziarul Lumina din 5 mai 2011*, ediție online.
- Rus, Anton, *Influența paradigmei devoționale latine asupra religiozității populare greco-catolice (1918-1948)*, p.221 în http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_6/27.pdf.
- Tomoioagă, Anca, *Psalmii în literatura română*, Editura EuroPress Group, București, 2015, eBook.

6. Dicționare

- Fierăscu, C.; Ghiță, Gh., *Dicționar de terminologie literară*, București, Editura Ion Creangă, 1969.
- Simion, Eugen (coord.), *Dicționarul literaturii române*, I, II, Editura Univers enciclopedic gold, București, 2012.
- Zăciu, Mircea; Papahagi, Marian; Sasu, Aurel (coord.), *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, Editura Albatros, București, 2000.

7. Enciclopedii

- *Enciclopedia României*, vol I, București, 1938.
- *Enciclopedia marilor personalități din istoria, știința și cultura românească de-a lungul timpului*, Vol. I-III, editat de Clubul de la București-științific și cultural, Editura Geneze, 2001.

8. Surse electronice

- http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/calendarul-minervei-deschide-un-nou-drum-presa-romaneasca
- <https://cuvintecezidesc.wordpress.com/tag/zorica-latcu/>
- <http://ziarillumina.ro/andrei-aguna-si-activitatea-editorala-11462.html>
- <http://www.tribuna.ro/stiri/cultura/telegraful-roman-160-de-ani-de-la-infiintare-88302.html>